

С 49

Національний педагогічний університет М.П. Драгоманова

СТЕЦЬ ВАЛЕНТИНА ІВАНІВНА

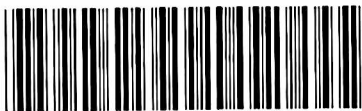
УДК: 17.02: 37

ЕЛІТАРНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

09.00.10 – філософія освіти

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

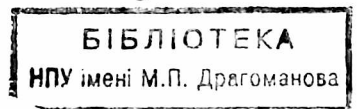
НБ НПУ

100196932

Київ – 2008

5726

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Скотна Надія Володимирівна
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
декан соціально-гуманітарного факультету,
завідувач кафедри практичної психології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Мозгова Наталія Григорівна
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
професор кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Кочубей Наталія Василівна
Сумський Державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
доцент кафедри філософії та соціології.

Захист відбудеться «__» квітня о ____ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «__» _____ 2008 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблеми освіти належать до ключових у сучасній цивілізації. Від ефективності їх розв'язання залежить не лише доля окремих націй, але й усього людства. Тому філософське осмислення процесів формування людини через її включення в систему освіти має актуальне значення. В умовах інтенсивних цивілізаційних змін особливо значущою є проблема формування *елітарної* особистості як основного культуротворчого та суспільно визначального суб'єкта. Цей дослідницький інтерес зумовлений як причинами універсального характеру, так і конкретно-історичними особливостями функціонування суспільства, його світогляду. Актуальність досліджуваної проблеми визначається також системною світоглядною трансформацією суспільства, яка полягає у формуванні нових детермінантів його стратифікації, в істотних змінах цінностей та норм, які мають здійснюватися, зокрема державними та суспільними інститутами. Але в сучасних умовах з різних причин ці функції виконуються не повною мірою, тому особливої значущості набуває еліта, яка за своєю іманентною сутністю здатна і зобов'язана до розбудови держави.

В умовах гуманітарних трансформацій формування професійної націотворчої еліти, її цивілізаційна конкурентоздатність є однією з найголовніших проблем становлення України як суб'єкта міжнародних відносин, тобто перетворення її на дійсно незалежну, правову і розвинену державу. У зв'язку з цим нагальною є потреба глибокого і всебічного вивчення світових та вітчизняних теоретичних розробок з відповідної проблематики.

Актуальність дослідження формування еліти пояснюється також як загальною логікою розвитку антропоцентричних наук так і тенденціями розвитку сучасного українського суспільства. Зрозуміло, що процес становлення еліти – не одновимірний і динамічний. Відтак не можна залишити без уваги, не впливати на його перебіг, не піклуватися про рівень вишколу кадрів, які потенційно поповнять національну еліту. Тому суспільству, яке хоче зберегти свою ментальну сутність і бути суб'єктом, а не об'єктом історії треба подбати, щоб найбільш інтелектуально розвинена, обдарована, вихована на екзистенційно-національних принципах молодь не губилася у юрбі, а очолювала національний поступ.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Уявлення про суспільні еліти має давні філософські витoki (Платон, Конфуцій, Н.Макіавелі, Т.Карлейль, Ф.Ніцше та ін.). Але цілісні теорії з'явилися лише на початку ХХ ст. у роботах західних науковців – В.Паретто, Г.Моски, Р.Міхельса, А.Тойнбі, Х.Ортеги- І- Гассета та ін.

Основоположниками теорії елітарності вважають Р.Міхельса, Ж.Сореля, М.Вебера, які заклали теоретичну базу проблеми. Їхні наступники переосмислили і розвинули окремі положення, залишивши незмінними фундаментальні засади.

В Україні формування та обґрунтування теорій елітарності пов'язане з іменами М.Костомарова, В.Антоновича, М.Грушевського, І.Франка, В.Липинського, Д.Донцова, проблему еліти, елітарності всебічно розробляли представники української діаспори (І.Лисяк-Рудницький, Д.Дорошенко, Ф.Сисин, Н.Полонська-Василенко, Г.Грабович, Я.Пеленський та ін.). В сучасній Україні ця проблематика не достатньо вивчена, тому починаючи з 90-х років минулого століття історико-філософський аналіз проблеми еліти частково представлено в роботах В.Андрущенка, І.Белебехи, А.Бичко, О.Білого, Д.Видріна, С.Вовканич, Б.Гаврилишина, В.Горського, О.Гриніва, М.Долішнього, В.Журавського, О.Забужко, А.Колодія, В.Кременя, І.Кураса, Б.Кухти, О.Лазоренка, В.Лизанчука, В.Литвина, В.Малахова, М.Михальченка, Р.Пантелєєва, А.Пахарева, В.Потульницького, В.Ганчера, В.Шатенка, М.Шульги, Н.Яковенко та інші.

Сучасне дослідження еліти зосереджується навколо джерел поповнення еліти, її історичної тягlostі, згуртованості, впливу еліти на трансформацію суспільства (Л.Манжуловська, О.Куценко, О.Халецька та інші). У роботах А.Бойко, Е.Гансової, А.Данилюка, А.Кавалєрова, С.Катаєвої, Б.Кухти, Н.Латигіної, С.Наумкіної, В.Панібудьласка, В.Тарасенко, С.Чукот докладно аналізуються філософські аспекти української національної еліти, її розвиток, функціонування і роль у соціумі та сучасних трансформаційних процесах. Сьогодні інтерес до феномену зумовлений, по-перше, особливостями періоду зіткнення класичного та неокласичного поглядів на *зміст елітарності*, по-друге, різноманітністю уявлень стосовно впливів на *формування елітарності*, по-третє, *виробленням методологічних засад формування еліти*, її морального кодексу у контексті державотворення.

Проведений аналіз літератури показав, що для філософії освіти сьогодні ця проблема нова, немає єдиного погляду стосовно ролі вищої школи у процесі формування елітарності, не виявлені особливості та специфіка цього процесу, потребує глибинного (концептуального) дослідження взаємозв'язок та взаємовплив елітарності і ментальності. Тому аналіз досліджуваного концепту став можливий завдяки працям, які присвячені проблемам формування особистості, факторам її самовизначення та складовим формування еліти в сучасному українському суспільстві (В.Андрущенко, З.Атаманюк, І.Белебеха,

В.Бех, Г.Волинка, В.Льїн, Л.Кондратьєва, Н.Кочубей, Н.Мозгова, В.Петрович, І.Предборська, М.Савчин, В.Скотний, Н.Скотна, В.Тарасенко та ін.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Напрямок дисертаційного дослідження безпосередньо пов'язаний із планами науково-дослідницької роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, зокрема з науково-дослідницькими програмами “Філософія освіти: світоглядно-гуманістичні аспекти” (затверджена Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, протокол №5 від 25 січня 2005 року) та “Діалектика духовних процесів: філософсько-культурологічний аспект” (затверджена Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, протокол №1 від 26 січня 2006 року). Дисертаційна робота враховує також завдання “Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття)” та інших програмних документів, спрямованих на розвиток соціально-філософських досліджень модернізації освіти і науки в Україні.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є відтворення генези понять “еліта”, “елітарність”, визначення їх філософського змісту (в класичному та неокласичному розумінні), вивчення особливостей та умов становлення елітарної особистості в системі вищої освіти, а також здійснення відповідного прогнозу щодо потенцій вищої школи України формувати еліту.

Відповідно до мети в роботі реалізуються такі **завдання**: обґрунтувати підходи, принципи та категоріальний апарат дослідження; визначити природу, сутність, зміст понять “елітарність”, “еліта”; проаналізувати основні теорії та функції еліт; схарактеризувати напрями та шляхи оптимізації впливу вищої освіти на формування елітарної особистості; проаналізувати самовизначення як механізм становлення елітарної особистості; визначити основні детермінанти самовизначення потенційно елітарної особистості; проаналізувати фактор ментальності як чинник формування елітарності.

Об'єктом дослідження є концепт елітарності в класичному та неокласичному розумінні.

Предметом дослідження є філософське осмислення потенціалу вищої школи та особистісного самовизначення в процесі формування елітарної особистості.

Методи дослідження. Базою дослідження є основні методи наукового пошуку, розроблені у зарубіжній та вітчизняній філософській науці, зокрема порівняльно-історичний метод уможливив розгляд

еволюції ідей і теорій елітарності з урахуванням конкретних історичних умов їх виникнення та розвитку; функціональний аналіз дав змогу визначити поняття “елітарність”, виявляючи його основні структурні елементи, з’ясувати особливості формування елітарності в сучасному суспільстві; принцип наукової об’єктивності і всебічності потребує використання аналітичного методу дослідження, вивчення першоджерел філософської та історичної літератури. З’ясуванню й урахуванню множинності інтерпретацій елітарності, дослідженню переходу від класичного до посткласичного розуміння концепта елітарності сприяло також використання герменевтичного підходу. В роботі було використано методи моделювання, типології, аналогії, хронології, індукції і дедукції.

Проблемна ситуація дослідження зумовлена: відсутністю у сучасній філософії освіти цілісної концепції щодо визначення ролі та місця вищої школи в процесі формування національної еліти; різницею між реальним станом проблеми та прагненням суспільства в умовах вищої школи сформувати в особистості розуміння функцій та завдань еліти в ході цивілізаційних трансформацій; а також потребою філософського осмислення впливу особистісного самовизначення на становлення елітарної особистості в умовах вищої школи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що концептуально проаналізовано природу, сутність елітарності, еліти та особливості її формування в контексті філософії освіти, зокрема *вперше*:

- у вітчизняну філософію освіти вводиться поняття елітарності та еліти як ціннісних вимірів особистості, що потенційно здатні формуватися в процесі набуття вищої освіти;

- обґрунтовується значення особистісного самовизначення студентської молоді як механізму формування елітарності;

- у галузь філософії освіти впроваджена ідея розрізнення понять *елітарної* та *елітної* освіти. Елітарна освіта – це освіта представників вузького кола, сформованого за критеріями походження, соціального статусу та рівня забезпеченості. Елітна освіта як система знань найвищого рівня характеризується здатністю, незважаючи на зазначені вище чинники, забезпечити інтелектуальну реалізацію здібностей, таланту, потенційно елітарної особистості. Але обидва типи освіти повинні створювати можливості для самовизначення у плані елітарності;

- з’ясовано, що створення концепції формування елітарної особистості українського суспільства залежатиме від потреб та ідеалів суспільства, від того, який саме тип майбутньої еліти суспільство хоче бачити, відповідно до функцій еліти визначити основні якості елітарної особистості;

- обґрунтовано важливість елітаризації цієї категорії осіб, перед якими стоїть завдання формування майбутньої національної еліти – педагогів. Тільки елітарна особистість здатна адекватно реагувати на виклики часу (в тому числі модернізаційні процеси сучасної цивілізації), може впливати і брати участь у формуванні потенційної еліти.

Набули подальшого розвитку:

- розуміння суті та функцій еліт щодо потреб суспільства. Наявність гуманістичної, діяльнійшої, активної еліти як органічної духовно-організованої частини народу є невід’ємним фактором повноцінного життя нації;

- ідея циклічної зміни еліт, що відбувається внаслідок визрівання нових активних груп в системі вищої освіти, які намагаються змінити стару;

- уявлення про студентську молодь як одну з найосвіченіших і соціально-активних груп населення, яку можна розглядати як потенційну еліту, а вищу школу – найбільш сприятливим середовищем для формування елітарної особистості. Вища освіта (університетська зокрема, що відноситься до категорії елітної), в ідеалі здатна забезпечити глибокі професійні знання, умови для самовизначення особистості, сформувати її культуротворчий потенціал;

- погляди на створення оптимальних умов (через систему вищої школи) для виявлення і розвитку інтелектуально обдарованих особистостей, які мають чіткі наміри щодо елітарності;

- ідея створення національної еліти через відтворення і плекання як національних, так і загальнонародських цінностей. Цей шлях виключає механістичне перенесення ідеалів елітарності Заходу, Америки на ґрунт української освіти, а передбачає формування образу, який відповідає українському менталітету і не суперечить загальнонародським цінностям;

- розуміння ролі вищої школи як чинника формування національної еліти з урахуванням новітніх цивілізаційних тенденцій;

- уявлення про феномен, механізми та основні детермінанти самовизначення в сучасному українському суспільстві, співвідношення понять самовизначення (самоідентифікації), ідентифікації, яка розглядається як усвідомлене самовизначення та саморозгортання.

Практичне значення роботи. Підсумки проведеного дисертаційного дослідження можуть бути використані в державних проектах становлення, модернізації, розбудови системи вищої освіти та перспектив підготовки національної еліти.

Основні висновки дисертації можна ефективно реалізовувати при розробці спецкурсів, навчально-методичних програм, посібників та науково-довідкової літератури з філософських, управлінських та психолого-педагогічних дисциплін у вищих навчальних закладах України.

Автор використовує наукові положення дисертаційного дослідження у викладацькій, науковій та виховній діяльності; також їх доцільно використовувати у галузі філософії освіти, культури, політичній сфері та ін.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення та висновки дисертації мають методологічне значення для розвитку наукових досліджень з філософсько-педагогічної проблематики; а також у можливості використання отриманих висновків для подальшого розвитку філософії освіти шляхом збагачення категоріального та дослідницького інструментарію.

Апробація **результатів дисертації**. Основні положення та висновки, отримані в процесі дослідження, доповідались і обговорювались на науково-методичних семінарах кафедр філософії та практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка і на щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу ДДПУ імені Івана Франка. Вони відображені у статтях наукових збірників, у тезах конференцій, репрезентовані на науково-практичних конференціях, семінарах та засіданнях круглих столів, а саме: міжнародній науково-практичній конференції “Особистість у розбудові демократичного суспільстві в Україні” (Дрогобич, 2005); на засіданні круглого столу “Психологічні проблеми соціальної адаптації та правової реабілітації громадян” (Львів, 2007); міжнародній науково-практичній конференції “Психологічні аспекти національної безпеки” (Львів, 2007); міжнародній науково-практичній конференції “Формування цінностей сучасної особистості” (Дрогобич, 2007).

Публікації. Основні висновки дисертації викладено у 8 наукових публікаціях, 5 із яких надруковано у фахових виданнях, рекомендованих ВАК України.

Структура роботи. Структура дисертації зумовлена метою та головними завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг роботи становить 176 сторінок, основна частина дисертації 155 сторінок. Список використаних джерел у кількості 252 найменування становить 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано рівень її наукового опрацювання, сформульовано основні структурні елементи дисертації: об'єкт, предмет, окреслено мету, завдання і теоретико-методологічні засади дослідження; розкрито новизну, теоретичну і практичну значущість наукового пошуку; відображено апробацію результатів і структуру роботи.

У **першому розділі “Теоретико-методологічні засади вивчення елітарності”** розглядаються теоретико-методологічні питання. Основну увагу приділено історичній концептуалізації вихідних понять елітаризму, дослідженню походження та сутності дефініцій “еліта”, “елітарність”, історії становлення теорій елітарності та основних напрямків сучасних елітарних теорій.

У **підрозділі 1.1. “Тенеза понять “елітарність”, “еліта” у сучасній науці та науковій спадщині”** на основі аналізу найновіших видань (філософських, соціологічних, політологічних, психолого-педагогічних) проаналізовано різні тлумачення поняття еліта, зокрема виявлено, що елітою називають: найбільш активних осіб, із інтелектуальною й моральною перевагою над масою безвідносно до їхнього статусу; меншість, що здійснює найважливіші функції в суспільстві і має найбільшу вагу та вплив; осіб, які володіють позиціями влади; тих хто має найвищий індекс у галузі їхньої діяльності; порівняно невелику групу, члени якої займають провідні позиції в політичному, економічному, культурному житті суспільства: відповідно політична, економічна, культурна еліти; людей із високим суспільним статусом, завдяки якому вони впливають на соціальний процес; харизматичних особистостей; осіб із найбільшим престижем, багатством, статусом у суспільстві; організовану меншість суспільства, орієнтовану на владу; тих, хто володіє формальною владою в організаціях і інститутах, що визначають соціальне життя; “богонатхненних” особистостей, які відгукнулися на “вищий заклик”; творчу меншість, що протистоїть нетворчій більшості; найбільш кваліфікованих фахівців, менеджерів та вищих службовців у системі бюрократичного управління тощо.

З'ясовано, що не зважаючи на те, що існують істотні розходження в трактуванні поняття “еліта”, всіх авторів типологічно об'єднує визнання, що для будь-якого суспільства є характерні меншість і більшість, причому реальна значущість меншості, як правило, істотно переважає практичну значущість більшості.

Дисбаланс двох цих груп часом може бути істотним, коли за своїми наслідками дії одного або декількох представників еліти перевершують дії багатомільйонних мас.

У підрозділі 1.2. “Філософський аналіз теорій елітарної особистості” зазначено, що хронологічно дослідники виокремлюють у процесі розвитку теорії еліт такі етапи: кінець XIX – перша чверть XX століття – наукове започаткування теорії еліт роботами Г.Моски, В.Парето та Р.Міхельса; друга половина 20-х – перша половина 40-х років – формується фашистський і консервативно-аристократичний варіанти у теорії еліт; у другій половині 40-х – 60-х роках сформувалися ліберально-демократичне тлумачення та теорія елітного плюралізму (тоді ж виникає ліволіберальний варіант елітології, пов’язаний з творчістю Ч.Міллса та його критикою політичної системи США); у 70-ті – 90-ті роки з теоріями елітного плюралізму та поліархії починає конкурувати напрям неоелітизму; від середини 80-х років “ренесанс” інтересу до еліт базується на тому, що популярним стає демократичний елітизм.

Типологічний аналіз дає можливість виокремити у теорії еліт такі світові наукові школи: макіавеллістську, ціннісну, теорію демократичного елітизму, концепцію плюралізму еліт, ліволіберальні концепції. Особливу увагу акцентовано на концепціях В.Липинського та Д.Донцова як національних. В.Липинський у концепції “національної аристократії” обґрунтовував і пов’язував національне відродження саме з існуванням національної еліти. За термінологією В.Липинського, оця “національна аристократія”, “провідна верства”, яка забезпечує законність і стабільність влади, і є елітою. На думку ж Д.Донцова, людина *завжди шукала*, і в основі завжди був пошук свого еґо, а наслідком – пошук свого місця під сонцем. Тому поєднання шляхетності та мудрості, жадання і потенції бути елітою разом із стратегічним розумом, творення бажаного “завтра” є іманентними рисами провідної верстви (еліти) в його концепції.

У підрозділі 1.3. “Проблема еліти в сучасному українському суспільстві” з’ясовано, що сучасне суспільство вимагає нового змістового наповнення поняття еліти.

Нині еліта України формується й існує лише за рахунок чинників, що найменше піддаються руйнівним впливам: це територіальна окресленість, яка має ще й символічну функцію, оскільки кожен “дійсний член” елітарної групи продовжує себе ідентифікувати з нею, і часовий континуум, в якому формувалися основні валідні цінності даної групи і в якому продовжують жити. Характерною особливістю українських протоелітних груп є те, що всі

вони без винятку великою мірою залежать від своїх лідерів, а це додатково свідчить про соціально-психологічну незавершеність процесу елітотворення в Україні.

Наголошується, що особливість посттоталітарних суспільств, у тому числі й України, полягає в тому, що вони перебувають практично в повній залежності від так званої сучасної еліти і її рішень. Тому питання про якість еліти, її моральні і професійні якості у сучасних умовах перетворюється в одну із центральних проблем.

Зазначається, що поряд з елітою існують групи, що володіють деякими формальним зовнішніми ознаками реальної еліти, але функцій і ролей, притаманних еліті не виконують (протоеліта, контреліта, псевдоеліта, квазіеліта). Такі еліти часто компенсують свою професійну неспроможність активною демагогічною діяльністю.

Встановлено, що вагоме значення для еліти України має питання її формування. Кожна історична епоха, кожний історичний поворот висуває свої специфічні вимоги до еліти, відповідно впливаючи на її становлення.

У другому розділі **“Особливості формування елітарної особистості в умовах модернізації вищої школи”** аналізуються канали та системи рекрутування еліти та аргументується значення освіти як чинника формування еліти.

У підрозділі 2.1. **“Канали і системи рекрутування еліти в контексті трансформацій українського суспільства”** обґрунтовуються особливості процесу відбору і просування людей в активне суспільно-політичне життя (рекрутування), де еліті належить суттєва роль. Наголошується на тому, що універсальними для всіх країн є канали рекрутування еліти – ті соціальні інститути, включеність в які дає людям можливість досягти влади. До таких належать: політичні партії, бюрократичний апарат, церква і навколоцерковні релігійні організації, профспілки, економічні інститути, сфера бізнесу, армія, система освіти.

Встановлено, що універсальними є також основні системи рекрутування еліти (механізми формування і відтворення еліти, що включають критерії відбору, і коло осіб, які його здійснюють).

Проаналізовано основні механізми відтворення еліти серед яких: рекрутація (добір, кооптація представників інших соціальних груп), репродукція (самовідтворення) та циркуляція (“заміна персоналу” еліти представниками інших соціальних груп).

Проаналізовано дві основні моделі (або системи) відтворення еліти, які визначають, хто, як та з кого здійснює відбір. Вони отримали назву *системи гільдій* та *антрепренерської системи*.

Обґрунтовується складність процесу становлення національної еліти. Це зумовлено багатьма чинниками, основним з яких є відсутність традиції державотворення. У стабільних суспільствах рекрутування еліти здійснюється відповідно до ретельно розроблених процедур. У результаті цього персональний склад еліти час від часу поновлюється, а сама структура залишається стабільною.

Доведено, що створення ефективної системи формування еліти стане реальним тільки за умови розвитку громадянського суспільства, подолання застарілих методів у формуванні еліти. Демократичні зміни в колишній тоталітарній або авторитарній політичній системі повинні принципово змінити моделі рекрутування еліти, її спосіб мислення і життя, систему цінностей загалом.

У підрозділі 2.2. “Напрями та шляхи оптимізації системи вищої освіти у дискурсі формування національної еліти” обґрунтовано думку про те, що одним із основних каналів рекрутування еліти традиційно є система вищої освіти а студентство можна розглядати як потенційну еліту, тому що, по-перше, ця група володіє значним культурним, у тому числі, освітнім капіталом; по-друге, її відрізняє високий рівень не тільки диспозиційності, але і актуалізованої суб’єктності, не в останню чергу детермінований модерністськими і постмодерністськими цінностями студентської молоді.

У процесі аналізу проблеми формування еліти в умовах вищої школи визначено основні соціальні функції цього суспільного прошарку, а також ті чинники і механізми, які сприяють підготовці майбутньої еліти до реалізації цих функцій.

У дисертаційному дослідженні підтвердилась гіпотеза про те, що в сучасних умовах основним каналом рекрутування суспільної еліти є класична університетська освіта.

Доведено, що саме вона націлена на реалізацію триєдиного завдання: навчання, дослідження і виховання. Маючи за мету формування еліти, вона повинна базуватися на таких принципах: універсальність і фундаментальність навчання, максимально широке коло дисциплін, постійна націленість на відповідність структури навчальних програм дисциплінарній структурі досягнутого знання; навчання через посередництво дослідження, представленого науковою діяльністю професорів, і залучення студентів у дослідницький процес; досягнення і постійна підтримка паритету між традиціями та інноваціями в навчальному процесі і дослідницькій діяльності; трансляція цінностей культури, акцент на гуманітарній складовій освіти, що має першочергове значення для формування істинно освіченої

особи; академічні свободи та пріоритет інтересів студентів; активна суспільна позиція університетів, їх роль у формуванні громадянського суспільства, громадянськості своїх випускників; виховна робота у вищій школі має здійснюватись на полікультурній основі, через формування толерантності, вміння жити разом, поважаючи етнічне, релігійне, культурне іншої спільноти одночасно з гордістю за власне національне, при цьому ніхто нікому не має права нав'язувати власні цінності.

Зазначено, що сьогодні існує ряд проблем, що знижують ефективність діяльності вищої школи як каналу рекрутування еліти. По-перше, спостерігається зниження позитивної мотивації до тривалого і систематичного процесу набуття знань, умінь і навичок, що становлять основу і зміст освіти в цілому; по-друге, триває відтік найздібніших наукових і педагогічних кадрів з науково-дослідних установ, ВНЗ та ін.; по-третє, має місце погіршення психологічного клімату у колективах учнів, вчителів, студентів, викладачів, аксіологічна деформація суспільно значущих орієнтирів та загальна деморалізація, пов'язана з падінням престижу статусу педагога.

Доведено, що важливим питанням організації освіти з метою формування еліти є, на нашу думку, диференціація навчання і насамперед створення елітних закладів.

Показано, що необхідно розрізнити поняття елітарної та елітної освіти. Водночас елітну та елітарну освіту не можна поляризувати. Ці два типи освіти мають і спільну площину, тож відношення між ними є, взаємопроникними: елітарна освіта може бути одночасно елітною і навпаки. Власне, елітарна освіта, певною мірою, є елітною (з погляду її якості).

Зазначено, що сьогодні важливим механізмом рекрутування еліти може стати використання соціальних зв'язків. Окремі навчальні заклади, беручи на себе функції формування еліти, можуть це робити через створення елітної мережі: середня школа – ліцей, коледж (можливо, при університетах) – зі спрямуванням на конкретну професію, наукову діяльність тощо – і власне вища школа. Такі мережі можуть виконувати роль специфічного соціального інституту інтеграції та стабілізації сучасних елітних груп.

Особливу увагу акцентовано на питанні елітаризації педагогів – тієї категорії осіб, перед якими стоїть завдання формування майбутньої національної еліти.

Третій розділ “Філософське осмислення впливу особистісного самовизначення на становлення сучасного студентства як потенційної еліти” присвячено аналізу феномену самовизначення,

його механізмів, особливостям вияву у сучасному українському суспільстві, а також основним детермінантам самовизначення студентства як потенційно елітарної особистості.

У підрозділі 3.1. “Феномен та механізми самовизначення в сучасному українському суспільстві” В дисертації доводиться, що самовизначення відбувається в результаті усвідомлення особистістю своїх бажань, можливостей, їх співвіднесеності з вимогами соціального середовища, постановками життєвих цілей та визначенням шляхів їх досягнення.

Зіставляються поняття: “самовизначення”, “самоідентифікація”, “саморозгортання”, що стосуються особистісного вибору та становлення людини в аксіологічному вимірі.

Усі три поняття розглядаються і як процес (відображають функціонування і розвиток зокрема елітарної особистості), і як результат (відображають структуру сформованої елітарної особистості).

У дисертації стверджується, що процес самовизначення особистості у суспільному просторі конкретизується набуттям людиною певного соціального статусу. Соціальний статус є своєрідним поєднанням об’єктивних факторів (що даються від народження), які не залежать від людини, і суб’єктивних чинників (чого особа набуває в процесі життя), які особистість обирає за власною волею, самовизначаючись. Тобто особистість через процедуру вибору намагається знайти своє місце у системі соціальних координат, орієнтуючись на свої власні цінності, можливості для самореалізації.

У підрозділі 3.2. “Основні детермінанти самовизначення студентства як потенційної еліти” наголошується на тому, що серед внутрішніх детермінант, які впливають на самовизначення потенційно елітарної особистості, важливе місце посідають саме панівні в молодіжному середовищі настрої. Вони суттєво впливають на стратегічні установки потенційно елітарної особистості, відповідність її вчинків життєвій ситуації, функціональний тонус людини, її психологічне та соціальне самопочуття. Аналіз настроїв потенційної еліти необхідний ще й тому, що характеристичний, стійкий настрій цієї групи певною мірою відображає стан соціально-економічного клімату якщо не суспільства в цілому, то, принаймні, його окремих сегментів. При цьому в роботі наголошується, що емоційний стан молоді, яка претендує на елітарні позиції, тісно корельоване з її самооцінкою, матеріальним станом та життєвими установками молодого покоління.

Розуміючи під самовизначенням особистості її здатність створювати власне життя, головною рушійною силою цього процесу вважаємо не лише і не стільки безпосередній вплив середовища (хоча, без сумніву, вплив соціуму на особистісне самовизначення значний), скільки ціннісні орієнтації індивіда, цілі та завдання, які він перед собою ставить.

Сучасне українське суспільство, переживаючи корінні зміни соціокультурних стереотипів, поки що не може запропонувати молодій людині більш-менш стійку загальноприйнятну систему цінностей. Складається парадоксальна ситуація: відсутність такої системи, з одного боку, ускладнює процес соціалізації молоді, з іншого - допомагає їй уникнути цієї кризи ідентичності, в тому числі ціннісної кризи, яку переживає старше покоління.

Стверджується, що сьогодні доцільним є подальше вивчення ціннісних орієнтацій для створення нових підходів у рамках державної політики виховання та професійної підготовки молоді як потенційної еліти.

У підрозділі представлено результати порівняльного аналізу ментальних особливостей студентської молоді Заходу і Сходу України як потенційної еліти (проведене в Луганську і Дрогобичі 2005 – 2007 рр.). Наявні відмінності у формуванні ціннісних орієнтацій (які в роботі розглядаються як детермінанти самовизначення потенційно елітарної особистості) молоді Сходу і Заходу України зумовлені соціально-політичними подіями в країні. Тому для гармонізації міжрегіональних відносин одним із завдань майбутньої еліти має бути консолідація та пропозиція прийнятних для обох регіонів цінностей.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що українська молодь має значний потенціал до елітаризму, хоча є певні обставини (відчуження від національної культури, низька громадська активність тощо), які стоять на перешкоді цьому. У зв'язку з цим і підвищуються вимоги до організації та якості освіти у вищій школі.

ВИСНОВКИ

У висновках презентовано низку основних підсумкових положень теоретичного і практичного характеру:

1. Еліта – це соціальний прошарок, що має досить високий рівень освіченості, здатність до соціально-інноваційної діяльності, до продукування нових культурних цінностей, прошарок, який відрізняється надзвичайно високою відповідальністю за власне життя і життя суспільства. Найважливішими соціальними функціями еліти є:

соціально-професійна, соціально-інноваційна, соціально-культурна, цивільно-політична, соціалізуюча, функція “когнітивної мобілізації” суспільства, функція соціального контролю за етичним здоров'ям суспільства, соціально-психологічна. Доцільно розрізняти еліту стабільного періоду розвитку суспільства та еліту критичної фази розвитку суспільства. Тому еліта, яку ми прагнемо сформувавши, має бути орієнтована на стабільність розвитку.

2. Становлення нової еліти в Україні – процес складний і тривалий. Він вимагає істотних зусиль всього суспільства, але перш за все вищої школи. Основним резервом еліти українського суспільства є вихованці університетів. Істотними характеристиками еліти, що формується в умовах вищої школи є, її здатність до рефлексії і саморефлексії, самоудосконалення, схильність до постматеріалізму, постмодернізму, критичність, самостійність, свобода і незалежність в думках і діях, націленість на самоактуалізацію, зокрема через прагнення до елітарності. Побудова моделі майбутньої елітарної особистості, формування якої є одним із завдань вищої школи, має базуватися на здійсненому аналізі перспектив розвитку суспільства в цілому та вимог, які воно ставить перед елітою. Важливою умовою організації освіти з метою формування еліти є диференціація навчання і, насамперед, створення елітних закладів.

3. Українська освіта має не лише постійно адаптуватися до соціально-економічної ситуації в державі, але й випереджувати ці процеси. Пріоритетами освіти при цьому є не знання самі по собі і навіть не “потреби країни”, а розвиток особистості, здатної самостійно, вільно мислити і діяти. Зміст освіти, її структура та методологія мають відповідати характеру суспільства, а оскільки людина є основою суспільства, антропологічний зміст освіти набуває визначального характеру. Він зводиться до розкриття творчого в індивіді, того, що визначається як особистісне начало в людині. Особливості вищої школи – фундаментальність соціально-професійної підготовки, розвиток творчих задатків особистості завдяки залученню до наукових досліджень, особливий морально-психологічний клімат, інтелектуально-етична атмосфера навчального закладу цього типу здатні забезпечити необхідні умови для підготовки майбутньої еліти суспільства до реалізації соціальних функцій, сприяти становленню її соціальної суб'єктності.

4. Особистісне самовизначення молоді є визначенням власної позиції щодо виробленої суспільством системи цінностей.

Цілісний процес самовизначення потенційно елітарної особистості можливий за умови взаємодії таких суб'єктних здатностей, як потенції (здібності, можливості, схильності – “можу”), інтенції

(бажання, прагнення, наміри, потреби – “хочу”) та посіденції (відносно стійкі психофізіологічні та характерологічні утворення – “є” або “маю”). Системотвірною ознакою самовизначення особистості є відповідальність, повноцінне формування якої здатна забезпечити вища освіта. Серед чинників, які впливають на самовизначення потенційно елітарної особистості, важливе місце посідають ціннісні орієнтації, життєві установки як важливий елемент життєвих стратегій, а також панівні в молодіжному середовищі настрої.

5. Наявні відмінності у формуванні ціннісних орієнтацій (які в роботі розглядаються як детермінанти самовизначення потенційно елітарної особистості) молоді Сходу і Заходу України зумовлені, в значній мірі, соціально-політичними подіями в країні. Тому для гармонізації міжрегіональних відносин завданням майбутньої еліти має бути консолідація та пропозиція прийнятних для обох регіонів цінностей.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Стець В.І. До проблеми самоідентичності особистості // Проблеми гуманітарних наук: наукові записки ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич: Коло, 2001 – С. 65-74.
2. Стець В.І. Національна еліта в умовах сучасного українського суспільства // Молодь і ринок. – Дрогобич: Коло, 2007 – С. 81-83.
3. Стець В.І. Феномен самовизначення у сучасному українському суспільстві // Молодь і ринок. – Дрогобич: Коло, 2007 – С. 5-8.
4. Стець В.І. Інновації у вищій школі в контексті філософії освіти // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – Ніжин: НДУ. – 2007. – Випуск 2. – С. 132-135.
5. Стець В.І. Становлення національної української еліти // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць, Випуск 67. – К.: академічний центр “Аналітика”, 2008. – С. 184-190.
6. Стець В.І. Самоідентифікація як показник динаміки розвитку в юнацькому віці // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 6-8 жовтня 2005р. – Київ – Івано-Франківськ – Дрогобич: Коло, 2005. – 476с. – С.270-272.
7. Стець В.І. Взаємозалежність соціальної адаптації та етнічних параметрів українського студентства // Психологічні проблеми соціальної адаптації та правової реабілітації громадян: Матеріали круглого столу: Львів: ЛДУВС, 2007. – 127с. – С. 83-85.

8. Стець В.І. Формування гуманістично-спрямованої національної еліти – складова безпеки країни // Психологічні аспекти національної безпеки: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 22-27 березня 2007р. – Львів: ЛДУВС, 2007. – 244с. – с.195-196.

АНОТАЦІЇ

Стець В.І. Елітарність як концепт філософії освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, 2008. Дисертація присвячена аналізу філософського змісту концепту елітарності. Встановлено генезу понять “елітарність”, “еліта” як у науковій спадщині, так і в сучасній науці. Проаналізовано наукові підходи до вивчення теорій елітарної особистості. Розглядається національна еліта як феномен соціального буття та її особливості в сучасних умовах розвитку суспільства.

У дисертації акцентується увага на ролі вищої школи в процесі формування національної еліти. Встановлено, що в сучасних умовах основним каналом рекрутування еліти є система вищої і передусім університетської освіти, а студентство слід розглядати як потенційну еліту.

Наголошується на тому, що важливим питанням щодо організації освіти з метою формування еліти є диференціація навчання і насамперед, створення елітних навчальних закладів. У зв'язку з цим наголошується, що варто розрізняти елітарну і елітну освіту.

Встановлено, що саме вища освіта може повною мірою сприяти самовизначенню елітарної особистості. Домінантами цього процесу є ціннісні орієнтації, життєві установки та панівні в молодіжному середовищі настрої. Показано, що існують відмінності у формуванні ціннісних орієнтацій (які в роботі розглядаються як детермінанти самовизначення потенційно елітарної особистості) студентської молоді Сходу і Заходу України.

Ключові слова: еліта, елітарність, елітарна особистість, національна еліта, маси, елітарна освіта, елітна освіта, самовизначення, детермінанти самовизначення.

Стець В.И. Элитарность как концепт философии образования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности философия образования. – НПУ имени М.П. Драгоманова, Киев, 2008.

Диссертация посвящена анализу философского содержания концепта элитарности. Установлен генезис понятий “элитарности”, “элиты” как в научном наследии, так и в современной науке. Проанализированы научные подходы к изучению теорий элитарной личности.

Очевиден тот факт, что есть существенные расхождения в толковании понятия “элита”. Но, несомненно, существуют моменты, которые объединяют авторов – это признание того, что для всякого общества характерны меньшинство и большинство, причем реальная значимость меньшинства, как правило, существенно превышает практическую значимость большинства.

Установлено, что в теории элит получили развитие следующие научные школы: макиавелистская, ценностная, теория демократического элитаризма, концепция плюрализма элит, леволиберальные концепции. Среди украинских ученых, исследовавших проблему элит, особенного внимания заслуживают концепции Д. Донцова и В. Липинского.

Представлено определение и особенности современной национальной элиты. Доказано, что в современных условиях элита Украины формируется и существует за счет факторов, которые в наименьшей мере поддаются разрушительному влиянию: территориальная очерченность и часовой континуум.

Анализируется проблема взаимоотношений элиты с обществом в целом, отношений внутри элиты, формирования элиты. Подчеркивается, что создание эффективной системы формирования элиты станет реальным только при условии развития цивилизованного общества. Важнейшим условием формирования элиты должны стать высокие стандарты образования, образованность как культурный капитал, в том числе и прежде всего накопленный благодаря высшему образованию вообще и университетскому в частности.

Акцентируется внимание на вопросе организации образования с целью формирования элиты в контексте дифференциации образования и прежде всего – создании элитных учреждений образования. В связи с этим речь идет о различиях между элитным и элитарным образованием.

Подчеркивается, что особенного внимания требует вопрос элитаризации той социальной группы, перед которой стоит задача формирования национальной элиты – педагогов. Установлено, что именно высшее университетское образование может в полной мере способствовать самоопределению элитарной личности. Основными детерминантами этого процесса есть ценностные ориентации, жизненные установки и преобладающие в молодежной среде настроения.

В диссертации обосновывается положение о том, что существуют существенные различия в формировании ценностных ориентаций (которые рассматриваются в работе как детерминанты самоопределения потенциально элитарной личности) студенческой молодежи востока и запада Украины. Это дает основания говорить о возможности формирования в современном украинском обществе как минимум двух моделей элитарности.

Ключевые слова: элита, элитарность, элитарная личность, национальная элита, массы, элитарное образование, элитное образование, самоопределение, детерминанты самоопределения.

Stets'V.I. Eliteness as a concept of the philosophy of education. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate in philosophical Sciences, speciality 09.00.10 – Philosophical of Education. – National Pedagogical M. Drahomanov University, Kyiv, 2008.

The dissertation is devoted to the analysis of the philosophical maintenance of the concept of eliteness. The genesis of the notions “eliteness”, “elite” both set in scientific inheritance and in modern science. The scientific approach to the study of the theories and categories of the elite personality is discussed National elite as a phenomenon of social life and its peculiarities in modern terms of society development is examined.

The main attention is paid to the role of higher school in the process of the national elite forming. It is stated that in modern terms the basic channels of elite’s recruitment is the system of higher and foremost the University education, and the students have to be examined as a potential elite.

The important question of forming the education with a purpose of creating the elite is the differentiation of studying and first of all formation of the elite educational institutions. That’s why we must differentiate the eliteness and the elite education.

It is affirmed that exactly the higher education gives a great opportunity to promote the self-determination of the elite personality, and the dominants of this process are the valued orientation, vital options prevailing in youth environmental moods.

It is proved that there exist substantial differences in forming the valued orientation (which in the thesis are investigated as determinants of self-determination potentially of the elite personality) of the students of the eastern and western parts of Ukraine. It gives us the grounds to talk about the possibility of forming more than two models of eliteness in the modern Ukrainian society.

Keywords: elite, eliteness, the elite personality, the national elite, the masses, the eliteness education, the elite education, self-determination, determinants of self-determination, education.